

ΑΠΟΠΛΑΝΗΣΙΣ

*Εἶχαν ἐκπέσει ἀποπλανηθεῖσαι, καί εἶχαν βραχωθῆ
(᾿Αλ. Παπαδιαμάντη, «Ἡ Γλυκοφιλοῦσα» 3.73. 4-5)*

Ἦ καθηγητής τῆς Σορβόννης κ. G. Saunier, εἰδικός μελετητής τοῦ παπαδιαμαντικού ἔργου καί μεταφραστής τῆς «Φόνισσας», σέ πρόσφατο, σχετικά, μελέτημά του γιά τόν Παπαδιαμάντη γράφει μεταξύ ἄλλων καί τά ἑξῆς:

«Δέν ἀρνοῦμαι οὔτε στιγμή τή σπουδαιότητα τῆς θεολογικῆς αὐτῆς ἄποψης, ὅπως βρῖσκω καίριο καί θαναμάσιο τό θεολογικό σχόλιο τοῦ ΝΔΤ(ριανταφυλλόπουλου) στό διήγημα “Ἐρως-Ἡρως” (Δαιμόνιο) μεσ(ημβρινό), 79 κ.έ.): λέω ἀπλῶς ὅτι δέν ἐπαρκοῦν, ὅτι δέν ἐξαντλοῦν τό νόημα τῶν κειμένων. Στήν περίπτωση τοῦ “Ἐρως-Ἡρως”, ἡ ἀποκλειστικά θεολογική προσέγγιση ἀφήνει κατά μέρος ὅλο τό διπλό συμβολισμό τοῦ νεροῦ καί τῆς βάρκας, τήν ἀντιζηλία τῆς θάλασσας καί τῆς μητέρας, τό διαβολικό παιχνίδι τῶν δύο γυναικῶν: “ὦ, βουλαί ἀνθρώπων ὑποβολιμαῖαι, τοῦ ᾿Αχιτόφελ βουλαί!” (Τ. 3, 174, 8-9), καί εἰδικά τήν περιέργη στάση τῆς Μπούρμπαινας ἀπέναντι στό γιό της, στάση πού δίνει τόσο θολή καί διαφορούμενη ἀπόχρωση στήν τελευταία ἐπέμβασή της, ὑπό μορφή ὁράματος: “... καί θά ἐπροσπάθει νά τόν ἀποπλανήσῃ” (Τ. 3, 172, 1). Γιατί, πράγματι, χρησιμοποίησε ὁ Παπαδιαμάντης ἕνα ρῆμα μέ τόσο ἔντονη καί συγκεκριμένη ἐρωτική συνέμφαση: “ἀποπλανήσῃ”, ἀντί γιά τά οὐδέτερα “παραπλανήσῃ”, ἢ “(ἐξ)ἀπατήσῃ” ἢ ἀκόμα “(ξε)γελάσῃ”, ἂν δέν ἔννοοῦσε, πιθανότατα ἀσύνειδα, κάτι πολύ πιό βαθύ ἀπό τό ἀπλό ξεγέλασμα γιά τήν πραγματικότητα τοῦ γάμου; Ἔτσι, ἡ ἀποκλειστικά θεολογική προσέγγιση παρατείνει τήν ἐκούσια τύφλωση, τό παλαιό ταμποῦ – νά μήν ἀντικριστεῖ κἀν ἡ φαντασίωση τῆς μητρικῆς ἀίμομειξίας: παραμορφώνει δηλαδή, κουτσορεῦει, εὐνουχίζει τό κείμενο τοῦ Παπαδιαμάντη»¹.

Ἡ λέξη “γάμου” ἔχει τόν δείκτη 5 στόν ὁποῖο ἀντιστοιχεῖ ἡ ἑξῆς ὑποσημείωση:

«Τό ρῆμα “ἀποπλανῶ” εἶναι σχετικά σπάνιο, ἀκόμα καί στά χριστιανικά κείμενα. ᾿Απαντᾶ δύο φορές στήν Καινή Διαθήκη, ἀλλά μόνο τή μία φορά ἔχει τήν ἔννοια τοῦ “ἀπατῶ”, ἐνῶ τό ἀπλό “πλανῶ”, πού δέν ἔχει ποτέ τή συνέμφαση τοῦ σύνθετου, ἀπαντᾶ 37 φορές, “ἀπατῶ” 3, “ἑξαπατῶ” 5. “Ἀποπλανῶ” δέν ἀναφέρεται κἀν στό

1. Guy Saunier, “Μερικές μεθοδολογικές παρατηρήσεις καί προτάσεις γιά τή μελέτη τοῦ Παπαδιαμάντη”, *Διαβάζω* ἀρ. 165, 8.4.87 (᾿Αφιέρωμα στόν Παπαδιαμάντη), σσ. 34-42. Τό παράθεμα ἀπό τίς σσ. 37-38, οἱ ἀραιογραφήσεις δικές μου. Σημειῶνω πῶς ὁ κ. Saunier παραπέμπει μέ τά τ. 3, 174, 8-9 κλπ. στόν τόμο, τή σελίδα καί τούς στίχους τῆς κριτικῆς ἐκδοσης τῶν ᾿Απάντων Παπαδιαμάντη.

Γλωσσάριο του Du Cange ούτε στο βυζαντινό λεξικό του Sophocles, ούτε στο λεξικό του G. W. H. Lampe (A patristic Greek lexicon). Κατά το Thesaurus απαντάται στους Έβδομήκοντα, αποκλειστικά με την έννοια του: “κάνω κάποιον να παρακτραπεί από το σωστό δρόμο”».

“Ας μου επιτρέψει τώρα, μακροθυμώντας, ο άναγνώστης να παραθέσω την επίμαχη παράγραφο από τον «Έρωτα-ήρωα»:

«Ἡ γραῖα [sc. ἡ Μπούρμπαινα, ἡ μητέρα τοῦ Γιωργῆ] τόν παρεκίνησε νά μείνη στό σπίτι νά κοιμηθῆ. Ἐνελογίζετο ὅτι, ἂν καί ἦσαν γείτονες μέ τήν οἰκίαν τῆς μητρός τῆς Ἀρχόντως, καί ἂν ἤκουε θορύβους καί ἐκρήξεις χαρᾶς εἰς τόν ὕπνον τοῦ ὁ Γιωργῆς, αὐτῆ θά τόν ἐπαρηγόρει καί θά ἐπροσπάθει νά τόν ἀποπλανήσῃ· καί ἔπειτα θά τόν εἶχε σιμά τῆς, ἐμπρός εἰς τά μάτια τῆς» (3.171.30-32 ἕως 172.1-2).

Παρέχω κάποιες ἀναγκαῖες ἐξηγήσεις: ὁ νεαρός βαρκάρης Γιωργῆς εἶναι ἐρωτευμένος μέ τή συνομήλική του Ἀρχόντω, πού ἡ μητέρα τῆς τήν παντρεύει μέ κάποιον νοικοκύρη ἀπό ἄλλον τόπο. Ὁ γάμος γίνεται νύχτα, καί ἡ μητέρα τοῦ Γιωργῆ, πού γνωρίζει τόν ἔρωτα τοῦ γιοῦ τῆς, προσπαθεῖ νά τόν καταφέρει νά κοιμηθεῖ στό σπίτι καί ὄχι στή βάρκα του, ὅπως συνηθίζει, γιά νά μὴν εἶναι μόνος του, ὅταν θά ἀντιληφθεῖ ὅτι παντρεύουν τήν ἀγαπημένη του.

Ἡ περικοπή τοῦ κ.Saupier, τήν ὁποία παρέθεσα στήν ἀρχή, περιέχει τρεῖς, τουλάχιστον, παρερμηνεῖς τοῦ «Έρωτα-ήρωα» καί μιὰ φιλολογική ταχυδακτυλογραμία. Ἐδῶ θά περιοριστῶ στήν ἀναίρεση τῆς μιᾶς παρερμηνείας, ἐκείνων δηλ. πού γράφει ὁ κ.Saupier γιά τό ρῆμα ἀποπλανῶ. Ἐνας δεύτερος περιορισμός, πού ἐπιβάλλεται κάπως καί ἀπό τόν χαρακτήρα τοῦ τόμου, ὅπου φιλοξενεῖται τό μελέτημα αὐτό, εἶναι ὅτι ἡ ἀναίρεση θά ἐπιχειρηθεῖ μέ γλωσσικά ἀποκλειστικῶς ἐπιχειρήματα, θά στηριχθεῖ στά δεδομένα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Δέν πρόκειται νά προσφύγω στά συμφραζόμενα ἢ στό πνεῦμα τοῦ ὅλου διηγήματος καί τοῦ Παπαδιαμάντη, οὔτε θά ἀσχοληθῶ μέ τά λεγόμενα περί ταμποῦ κλπ. Τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι παραιτοῦμαι – θά τά πῶ ἄλλοῦ καί μέ ἄλλη γλώσσα.

Γιά νά ἐπανέλθουμε στό ἀποπλανήση: πιστεύει λοιπόν ὁ κ.Saupier ὅτι πρόκειται γιά ρῆμα μέ πολύ ἔντονη καί συγκεκριμένη ἐρωτική συνέμφαση, πού δηλώνει «φαντασίωση ἐρωτικῆς αἰμομειξίας». Μέ ἄλλα λόγια ἡ χήρα – καί μάλιστα γ ρ α ῖ α² – Μπούρμπαινα θέλει νά κρατήσει το γιό τῆς στό σπίτι γιά νά τόν ἀποπλανήσῃ ἐρωτικά, ἔστω καί φαντασιωδῶς (τό «φαντασιωδῶς» τό γράφω μέ ἐπιφύλαξη· ἡ γλώσσα τοῦ Παπαδιαμάντη δέν μέ πολυδυσκολεύει, δέν μπορῶ ὅμως νά καυχηθῶ ὅτι κατανοῶ πάντα καί τό ἰδίωμα τοῦ κ.Saupier).

Ἐχω τήν ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι δέν ὑπάρχει οὔτε ἕ ν α ς Ἑλληνας ἐπαρκῆς ἀναγνώστης τοῦ Παπαδιαμάντη, πού νά μὴν θεωρεῖ φαντασιώδη τήν ἐρμηνεία τοῦ Γάλλου νεοελληνιστῆ. Ἐπειδή ὅμως καί πάλι κινδυνεύω νά κατηγορηθῶ γιά δογματισμό καί ἀναπόδεικτους ἰσχυρισμούς, θά καταφύγω σέ ἀψευδεῖς μάρτυρες. Καί ἀρχίζω μέ τά λεξικά τῆς ἐλληνικῆς, πού δέν εἶναι βέβαια ἀλάθητα, παρέχουν πάντως στερεότερη βάση ἀπό τά λεξικά τῶν συμβόλων. Λοιπόν:

1. Στήν ἐλληνική ἔκδοση τοῦ Λεξικοῦ Liddell-Scott τό σχετικό λῆμμα ἔχει ὡς ἐξῆς: «ἀποπλανᾶω: μελλ. -ήσω, ἀποπλανῶ, ἐκτρέπω τῆς εὐθείας ὁδοῦ, ἀπομακρύνω τοῦ

2. Παρά τή δήλωσή μου νά μὴν προσφύγω στά συμφραζόμενα, ὑποχωρῶ γιά μιὰ καί μόνη φορά καί ὑπογραμμίζω τή λέξη.

προκειμένου, *ἀλλ' οὐ βούλομαι ἀποπλανᾶν τὸν λόγον* Ἰππ. περί Ἄρθρ. 800· *ἀπ. τινὰ ἀπὸ τῆς ὑποθέσεως* Αἰσχίν. 79.6: -Παθ., *πλανῶμαι μακρὰν, δέδοικα μὴ πόρρω λίαν τῆς ὑποθέσεως ἀποπλανηθῶ* Ἰσοκρ. 155D· *ἀπολ., πλανῶμαι μακρὰν τῆς πατρίδος*, Ἄριστ. Ἰστ. Ζ. 5.23, 1, Χρύσιππ. παρὰ Πλουτ. 2.1048A.II. μεταφ., ἔξαπατῶ, «καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν, εἰ δυνατόν, τοὺς ἐκλεκτούς» Εὐαγγ. κ. Μάρκ. ιγ' 22».

Σημειώνω ἐδῶ πῶς, ἂν στήν Καινή Διαθήκη τὸ ρῆμα ἀπαντᾶ δύο φορές, στοὺς Ἑβδομήκοντα ἀπαντᾶ ἑφτά, ἄρα δέν εἶναι τόσο σπάνιο. Καί πρέπει νά ὁμολογήσω ὅτι δέν καταλαβαίνω γιὰ ποιό λόγο παρέθεσε ὁ κ. Saunier τή στατιστική του ὑποσημείωση³.

2. Ὁ Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, στό *Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, παρέχει τὸ λῆμμα ὡς ἑξῆς:

«Ἄπο-πλανᾶω-ῶ, Μ. -ήσω. Ξεπλανῶ, ἀπομακρύνω, ἐβγάλλω (καὶ μσ.) ἐβγαίνω ἀπὸ (χάνω) τὸν δρόμον (καὶ μεταφορ. τὸν σκοπὸν, τὸ προκειμένον) μου, παρεκτρέπομαι».

3. Στό *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* τοῦ Δ. Δημητράκου, ὅπου οἱ λέξεις παρακολουθοῦνται ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ὡς τὰ νεώτερα χρόνια, τὸ σχετικὸ λῆμμα εἶναι: «ἀποπλανῶ -ᾶω κ.νεώτ. κ.δημ. ἀποπλανῶ, ἐκτρέπω τῆς εὐθείας ὁδοῦ, ἀπομακρύνω τοῦ προκειμένου: Ἰππ. Ἄρθρ. 800 *ἀλλ' οὐ βούλομαι ἀποπλανᾶν τὸν λόγον* // παθ. -ῶμαι πλανῶμαι μακρὰν ἀπὸ τινος: Ἰσοκρ. 155d *δέδοικα μὴ πόρρω λίαν τῆς ὑποθέσεως ἀποπλανηθῶ*, Διον. Ἄλ. Σύνθ. 3, 19 *πολλοὶ ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀπεπλανήθησαν* // ἀπολ. πλανῶμαι μακρὰν τῆς πατρίδος: Ἄριστ. Ζ' I 544B54· 2) μέσ. διανέμομαι, κυκλοφορῶ: Ἰππ. Τροφ. 33 *ἀποπλανᾶται εἰς πάντα αἷμα καὶ πνεῦμα*· 3) μτφ. παραπειθῶ, ἔξαπατῶ, ξεγελάω: ΚΔ Μάρκ. 13, 22 *καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν, εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς* // νεώτ. καὶ δημ. ἐνεργῶ ἀποπλάνησιν (βλ. λ. 3): *ἀπεπλάνησεν ἀνήλικον ἐργάτριαν* (παρέσυρεν αὐτὴν εἰς σαρκικὴν μίξιν ἢ γεν. εἰς ἀκολασίαν δι' ἀπατηλῶν ὑποσχέσεων, δώρων κττ.)».

4. Στό *Λεξικόν Ἑλληνικῆς Γλώσσης* τῆς «Πρωΐας»: «ἀποπλανῶ [-ᾶω] (ρ, μετβ.), ἄορ. ἀπεπλάνησα: ἐκτρέπω τινὰ τῆς ὀρθῆς κατευθύνσεως, τὸν βιάζω ἀπὸ τὸ σωστὸ δρόμο, ἀπατῶ, παραπλανῶ, ξεπλανεύω // (συνεκδ.) παραπειθῶ εἰς ἐκτέλεσιν ἀφροδισίου μίξεως, διαφθείρω, ἀπατῶ (βλ. ἀποπλάνησις)».

5. Στὴ *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία*: «ἀποπλανῶ (-ᾶω)· πλανῶ, ἐκτρέπω τινὰ τῆς κατευθύνσεώς του, τοῦ σκοποῦ του, παραπλανῶ, ἀπατῶ // ἀφροδισιακῶς, παρασύρω διὰ λόγων, ὑποσχέσεων δώρων κ.τ.τ.».

6. Ὁ Θ. Βοστάντζόγλου στό *Ἀντιλεξικόν*, λῆμμα 1017, *Παραπλάνησις [ἔξώθησις εἰς ἐσφαλμένον δρόμον]* στή σημασία τοῦ «[παρασύρω εἰς ἐσφαλμένον δρόμον]» παραθέτει τὰ ρήματα *πλανῶ, ἀποπλανῶ, παραπλανῶ*.

Ἄπο αὐτὰ συνάγεται ὅτι στοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μεταγενέστερους τὸ *ἀποπλανῶ* δέν ἔχει τὴ σημασία τοῦ «παρασύρειν εἰς σαρκικὴν μίξιν»⁴. Αὐτὴ τὴν ἀποκτᾶ σὰ

3. Ὃπου μεταχειρίζεται κάπως ἄνισα τὰ ἀριθμητικὰ δεδομένα: σημειώνεται μὲν ὅτι τὸ «ἀποπλανῶ» ἀπαντᾶ δύο φορές στήν Κ.Δ., ὄχι ὁμως ὅτι στήν Π.Δ. τὸ βρισκόμαστε σὲ ἑφτά χωρία.

4. Ἀκόμη καὶ στό χωρίο 7, 21 τῶν Παροιμιῶν τῆς Π.Δ., μολοντί πρόκειται γιὰ πόρνη πού

νεώτερα χρόνια, και ή επίδοσή της – αν όχι και ή αρχή της – όφείλεται, όπως πιστεύω, στη γλώσσα της ελληνικής νομοθεσίας. Θα αποδείξω λοιπόν ότι ό Παπαδιαμάντης και άλλοι, σύγχρονοι ή νεώτεροί του, συγγραφείς χρησιμοποιούν κατά κανόνα τή λέξη μέ τήν αρχική σημασία του «παραπλανώ, απομακρύνω του προκειμένου», χωρίς αυτό νά σημαίνει ότι άγνοούν τήν κατά πολύ μεταγενέστερη τής έρωτικής αποπλάνησης. Προηγουμένως όμως πρέπει νά διευκρινιστεί κάτι άλλο. Ό κ. Saunier δηλαδή, παρά τή μαρτυρία όχι μόνο των λεξικών αλλά και τής δικής του ύποσημείωσης, αναρωτιέται πώς μέ αφήνει άνυποψίαστο τό παπαδιαμαντικό *άποπλάνηση*, «ένα ρήμα μέ τόσο έντονη και συγκεκριμένη έρωτική συνέμφαση», τήν ώρα πού ό Παπαδιαμάντης θά μπορούσε νά γράψει ένα από τά «οὐδέτερα» ρήματα «παραπλάνηση» ή «(έξ)άπατηση» ή ακόμα «(ξε)γελάση», αν δέν ύπονοούσε τή μητρική αίμομειξία.

Άλλά γιατί αποφαίνεται μέ τόση βεβαιότητα ότι τό *παραπλανώ* και τό *(έξ)άπατώ* και τό *(ξε)γελώ* είναι «οὐδέτερα», και άρα δέν δηλώνουν, όταν τό καλεϊ ή περισταση, τό «πιό βαθύ» πού, κατά τή γνώμη του, κρύβεται στό *άποπλανώ*; Άν φυλλομετρήσει τόν Δημητράκο, τήν Πρωϊα, τήν Μ.Ε.Ε., και ρωτήσσει Έλληνες φίλους του, Σκιαθίτες ή όχι, όπως άξιέπαινα έκανε για τό *άποσώνω*⁵, θά πληροφορηθεί ότι δέν είναι καθόλου «οὐδέτερα», αλλά έχουν και αυτά, όταν τό φέρει ό λόγος, τήν «έρωτική συνέμφασή» τους. Συνεπώς όποιος θέλει νά δει στό χωρίο του «Έρωτα-ήρωα» μητρικές αίμομειξίες, θά τίς έβλεπε άκόμη και αν ό Παπαδιαμάντης είχε γράψει *ξεγελάση* ή *παραπλάνηση* κλπ.

Πλήττω έγώ ό ίδιος μέ όσα αναγκάζομαι νά γράψω εδώ, πιστεύω όμως ότι ό κ. Saunier, πού μέ θεωρεί μισαλλόδοξο, δέν έχει ούτε τώρα πεισθεί ότι άστόχησε δεινά στην έρμηνεία του ρήματος. Θα παραθέσω λοιπόν άρκετά χωρία από νεώτερους συγγραφείς, μεταγενεστέρους του Παπαδιαμάντη, πού χρησιμοποιούν τό ρήμα ως συνώνυμο του «έξαπατώ», «παραπλανώ», μολονότι στά χρόνια τους τείνει πράγματι ν' άποκτήσει ως μοναδική σημασία τό «παρασύρω έρωτικά». Όλα προέρχονται από τό άρχείο του Modern Greek Dictionary Center του Πανεπιστημίου τής North Dakota⁶:

1. «– Ξέρεις, πατέρα, είναι άπόλυτος άνάγκη νά ίδρυθή στην Ίταλία έλληνορθόδοξον σχολείον. Έτσι μόνο θά σωθούν σωρείαι γραικών σπουδαστών, τούς όποιους παρασύρει, άποπλανά και διαφθείρει ό καθολικισμός διά των έν Ρώμη και Παδούη καθολικών έλληνομουσειών» (Θ. Πετσάλης, *Οι Μαυρόλυκοι*, 2.236).

2. «Γιά μία στιγμή είχα ύποθέσει, ότι άποπλανηθήκατε μέσα στό δάσος» (Π. Νιρβάνας, *Τό Άγριολούλουδο*, 65).

3. Ζήτουλας είμαι. Τί άλλο παρά ζήτουλας κι' άποπλανήθηκα στον κυκεώνα» (Τ.Κ. Παπατσώνης, *Άσκηση στον Άθω*, 135).

4. «Τό Νυμφίο τής Έκκλησίας σās παρουσίασαν ως νυμφίο σας, αυτοί πού σās άποπλάνησαν από τούς φυσικούς δρόμους» (Κ. Παλαιολόγος, *Τό Βήμα*, 10.4.62).

έπιχειρεί νά παρασύρει ενήλικο, ή αρχική γενική σημασία «έκτρέπω τινά τής εϋθείας όδου» είναι έμφανής. Όποσδήποτε, από χωρία όπως αυτό έχει προέλθει ή σενότερη σημερινή.

5. Guy Saunier, «Μερικές μεθοδολογικές...», σ. 36-37.

6. Εϋχαριστώ θερμά τόν Καθηγητή κ. Δημ.Ι.Γεωργακά, Διευθυντή του Κέντρου, ό όποιος πρόθυμα μου απέστειλε τά σχετικά δελτία.

5. «Όταν πρόκειται για τήν ἀπλή γνώση, ἡ πείρα βοηθάει περισσότερο, ὅταν ὁμως πρόκειται για τήν ἠθική γνώση, δηλ. για τήν ἀξιολόγηση τῆς ζωῆς, τότε ἡ πείρα βοηθάει λιγώτερο καί συχνά ἀποπλαναίει τόν ἀνθρώπο» (I.N. Θεοδωρακόπουλος, *Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς*, 111).

6. «Ἐξ ἄλλου ἕνας ζωγράφος ἢ γλύπτης χωρίς ἀξίαν θά εἶνε δύσκολον νά μᾶς ἀποπλανήσῃ ἐπειδή ἀπλῶς ἔκαμε διαστροφάς καί παραμορφώσεις *pour épaier le bougeois*» (Ζ. Παπαντωνίου, *Ταξίδια*, 35).

Θεωρῶ περιττό νά συνεχίσω τήν παράθεση περικοπῶν. Εἶναι φανερό πῶς καί σύγχρονοι – Νιρβάνας, Παπαντωνίου – καί νεώτεροι τοῦ Παπαδιαμάντη χρησιμοποιοῦν «οὐδέτερα» καί δίχως «ἐρωτική συνέμφαση» τό *ἀποπλανῶ*⁷. Ἄλλά καί στό συντεταγμένο ἄρθρο *ἀποπλανῶ* τοῦ Ἑλληνοαγγλικοῦ Λεξικοῦ Γεωργακά ὡς ἀρχική σημασία δίδεται ἡ «lead astray, mislead, deceive», ἐνῶ ἡ «seduce, debauché, abuse» παρέχεται ὡς δευτέρη, ἀκριβῶς ὅπως καί στά λεξικά τῆς νεοελληνικῆς.

Ἡ πιθανότερη ἀντίρρηση, φαντάζομαι, εἶναι ὅτι δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ σημασία τοῦ ῥήματος στός ἄλλους ἀλλά στόν Παπαδιαμάντη. Ἐρχόμαστε λοιπόν καί στά δικά του κείμενα:

1. «Ἄνεϊρον εἰς τόν κρημόν ὡς μικρόν κοπάδιον αἰγῶν ἀποπλανηθέν καί ἀπαγόμενον ὀπίσω εἰς τήν μάνδραν» («Στό Χριστό στό Κάστρο» 2.291.10-11).

2. «Πέραν τῆς κρήνης ἐξέρχεται τώρα ἡ πηγὴ τοῦ νεροῦ, ὡς νά ἔχη ἀποπλανηθῆ» («Τά Δαιμόνια στό ρέμα» 3.241.19-20).

3. «Τότε ἀπεπλανήθην. Καθώς εἶχα γυρίσει [...] ἔχασα τόν δρόμον» (*αὐτ.* 294.16-19).

4. «... εἶχεν ἐξέλθει καί ἀποπλανηθῆ τό παιδίον» («Φιλόστοργος» 3.102.27).

5. «... προτρέχοντα, ἢ ἀποπλανώμενα καί μένοντα ὀπίσω» («Οἱ Μάγισσες» 3.231.5).

6. «Εἶχαν ἐκπέσει ἀποπλανηθεῖσαι, καί εἶχαν βραχωθῆ» («Ἡ Γλυκοφιλοῦσα» 3.73.4-5).

7. «Τότε τά φαντάσματα φεύγουσι, καί αἱ σκιαί ἀποπλανῶνται» («Ὁ Ἄβασκαμός τοῦ Ἁγᾶ» 3.140.12).

8. «... θ' ἀπεπλανᾶτο νά εἰσέλθῃ εἰς σπίτια Γεώργηδων» («Γιά τά ὀνόματα» 3.402.6-7).

9. «... μή τυχόν ἀποπλανηθῆ καί βραχωθῆ καμμία εἰς τόπον ἄδατον» («Φορτωμένα κόκκαλα») 4.219.5-6).

Στά ἐννέα αὐτά χωρία, πού δέν ἐντοπίσθηκαν ὕστερα ἀπό συστηματική ἔρευνα ἀλλά κυρίως ἀπό μνήμη ἢ τυχαῖα, ὑπολογίζω ὅτι μποροῦν νά προστεθοῦν τουλάχιστο διπλάσια⁸. Τό ῥημα λοιπόν δέν εἶναι ἄπαξ εἰρημένον, στόν «Ἐρωτα-ἦρωα», ὁπότε θά ἦταν ἴσως δυνατό, καμμύοντας τά μάτια καί δύοντας τά αὐτιά, νά δικαιω-

7. Καί τό *ἀποπλανεύω*, πού χρησιμοποιοῦν, σύμφωνα μέ τά δελτία τοῦ καθ. Δ.Ι. Γεωργακά, ὁ Παπατσώνης καί ὁ Θεοδωρακόπουλος. Τόν ἀόριστο *ἀποπλάνεψες* παρέχει στό συντεταγμένο ἄρθρο *ἀποπλανεύω* τό Ἑλληνοαγγλικό Λεξ. Γεωργακά μέ παραπομπή στόν Χ.Χριστοδοσίδη. Ὅλο τό σχετικό χωρίο φαίνεται ὅτι ἀνήκει σέ δημοτικό τραγούδι, ἀλλά στό Ι.Λ.Α. δέν ὑπάρχει ἄρθρο *ἀποπλανεύω* (οὔτε *ἀποπλανῶ*).

8. Τά περισσότερα οφείλονται στό ζῆλο τοῦ φίλου Ἀπόστολου Ζορμπᾶ, πού τόν εὐχαριστῶ θερμά γιά τή βοήθειά του.

λογήσουμε τήν ἐρμηνευτική μετεωρία τοῦ κ.Saupier.

Δέν ὑποστηρίζω, κάθε ἄλλο, ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν ἀδύνατο νά χρησιμοποιήσει τό ρῆμα μέ τήν «ἐρωτική συνέμφασή» του, μολονότι ὄχι ἀκριβῶς τῆς ἴδιας χροιάς μέ τή σημερινή. Παραθέτω λοιπόν ἕνα χωρίο, τό μόνο πού ἐντόπισα μέχρι στιγμῆς⁹, μέ τή σημασία πού ἀποδίδει στό «ἀποπλανῶ» ὁ κ.Saupier: «Αὕτη δέ ἦτο τιμία γυνή [...] Οὐδέποτε ἠδύνατο νά παρεκτραπῆ [...] Τίς ἠδύνατο νά τήν ἀποπλανήσῃ;» («Οἱ Ἐμποροὶ τῶν Ἑθνῶν» 1.298.24-28). Θυμίζω ἐπίσης στόν ἀναγνώστη ὅτι ὁλόκληρο τό μυθιστόρημα ἔχει ὡς κεντρικό μοτίβο, τῆς πλοκῆς τουλάχιστον, τήν ἀποπλάνηση μᾶς, ἐνῆλικης πάντως καί ἔγγαμης, γυναίκας. Καί θά χαρῶ ἂν ὁ κ.Saupier, ἢ ὁποῖος ἄλλος, μοῦ ὑποδείξει ἀνάλογα χωρία, ἀφοῦ αὐτό δέν θά εἶναι παρά μιὰ πρόσθετη ἀπόδειξη ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δέν ἀπορρίπτει τίποτε ἀπό ὅσα κουβαλοῦν τά ποτάμια καί τά παραπόταμα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Καί νά ἡ εὐκαμψία του: τό οὐσιαστικό *ἀποπλάνησις*, πού ἡ «ἐρωτική του συνέμφαση» σήμερα εἶναι ἰσχυρότερη ἐκείνης τοῦ «ἀποπλανῶ», στόν τίτλο τοῦ Η΄ κεφ. τοῦ Γ΄ μέρους τῆς «Γυφτοπούλας» (1.622) συναντᾶται μέ ἐντελῶς οὐδέτερη σημασία.

Ἐπιστρέφω στά ἐννέα παπαδιαμαντικά χωρία. Ὁ προσεκτικός ἀναγνώστης θά ἔχει ἤδη ἐπισημάνει τοῦτο, ὅτι καί στίς ἐννέα περιπτώσεις τό ρῆμα εἶναι παθητικό, ἐνῶ στούς «Ἐμπόρους τῶν Ἑθνῶν», ὅπου πράγματι πρόκειται γιά ἐρωτική ἀποπλάνηση, ἐνεργητικό. Ἄλλά ἐνεργητικό εἶναι καί στό συζητούμενο χωρίο τοῦ «Ἐρωτα-ἥρωα». Μήπως λοιπόν ἡ διαφορὰ – καί ἡ ὁμοιότητα – αὐτή δικαιώνει τήν ἀποψη τοῦ κ.Saupier;

Ἄς ἐπιχειρήσει ὁ ἀναγνώστης νά μετατρέψει στά ὄχτώ ἀπό τά ἐννιά χωρία τήν παθητική σύνταξη σέ ἐνεργητική. Ποιό θά εἶναι τό ὑποκείμενο τοῦ ἐνεργητικοῦ ρήματος; Ποιός δηλαδή θά ἀποπλανῆσει τά γίδια, τά παιδιά καί τίς σκιές; Δέν νομίζω ὅτι θά ἦταν παρακινδυνευμένο νά ὑποστηρίξω ὅτι τό ρῆμα τοῦτο εἶναι ἐμφαντικότερο στήν παθητική φωνή, καί μάλιστα στόν Παπαδιαμάντη, τοῦ ὁποῖου ἡ σκέψη, εἰς πείσμα τοῦ κ.Saupier καί εἰς τινος ἄλλου, εἶναι κατά βάσιν θεολογική. Θέλω νά πῶ ὅτι στόν Παπαδιαμάντη πλανᾶται κανεῖς κυρίως ἀπό δική του ὑπατιότητα, τό ποιητικό αἶτιο εἶναι ἐσωτερικό συνήθως. Ὅσο γιά τό χωρίο 8 – ἀλλά φοβοῦμαι ὅτι μικρολογῶ πιά – εἶναι φανερό ὅτι ὁ παρατατικός *ἀπεπλάνᾳ* ἀντί τοῦ *ἀπεπλανᾶτο* θά ζημίωνε ἀφόρητα τή φράση.

Στά δύο, ἀντιθέτως, χωρία, ὅπου τό ρῆμα εἶναι ἐνεργητικό, τό ὑποκείμενο εἶναι κάποιον πρόσωπο: στούς «Ἐμπόρους τῶν Ἑθνῶν» ὁ ἄνδρας πού θά ἦταν δυνατό ν' ἀποπλανῆσει ἐρωτικά τή γυναίκα, ἐνῶ στόν «Ἐρωτα-ἥρωα» ἡ μητέρα τοῦ Γιωργῆ πού θά *ἐπροσάθει* – ὑπογραμμίζω ἐπίτηδες τόν παρατατικό αὐτό – νά ἐκτρέψει ἄλλοῦ τούς λογισμούς τοῦ γιοῦ της, νά τόν βαυκαλίσει μέ τά μητρικά κανάκια της, ἂν τυχόν ξαφνιαστεῖ ἀπό τά τρομπόνια τοῦ γάμου.

Νομίζω ὅτι ἡ μετά βδελυγμίας ἀπαράδεκτη ἐρμηνεία τοῦ *ἀποπλάνηση* ὀφείλεται σέ δύο, τουλάχιστον, αἰτίες: πρῶτα πρῶτα στήν ἐπιμονή τοῦ κ.Saupier νά θηρεύει ἔρωτες, καί μάλιστα ἔκνομους, ἐκεῖ ὅπου λάμπουν σπλάχνα οἰκτιρμῶν. Ὑστερα,

9. Ἐνα ἀπό τά μεγάλα desiderata τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας εἶναι ἡ σύνταξη ἐνός πλήρους Λεξικοῦ τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἔργον δεινόν ἀλλ' εὐκλειαν φέρον.

στήν ἀμέλειά του νά ἐλέγξει τή χρήση τοῦ «ἀποπλανῶ» στήν ἑλληνική. Τό Παρίσι δέν ἀνασαινει τό ἀεράκι πού φυσάει ἀκόμα στήν Κηφισιά. Ἔτσι ὁ κ. Saunier ἄφησε νά παρασυρθεῖ ἀπό τή σημασία πού ἔχει τό ρῆμα στά κείμενα τῶν νεωτέρων, πεζογράφων ἢ δημοσιογράφων¹⁰. Λησμόνησε ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν ἀφέντης βασιλιάς ὅλης τῆς θάλασσας πού ὀνομάζεται ἑλληνική γλῶσσα – δεύτερον δέν ξέρω – καί τοῦ διέφυγε ὅτι ἡ κατ' ἐξοχήν ἀρετή τοῦ Σκιαθίτη ἦταν ἡ δ ι α κ ρ ι σ η – ἡ μεγαλύτερη, ἂν ὄχι γιά τούς ἀσκητές, ὅπως δὴποτε ὅμως γιά τούς συγγραφεῖς.

5^ο Γυμνάσιο Χαλκίδας

10. Ἔχω τή γνώμη ὅτι ἡ σημασία τοῦ «παρασύρω σέ σαρκική μείξη» ἐπικράτησε μέσω τῆς δημοσιογραφίας ἀλλά ἔχει τήν ἀρχή της, ὅπως ἤδη ἔχω σημειώσει, στόν Ποινικό Νόμο. Ὁ διαπρεπής νομικός καί Ἀντεισαγγελεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου κ. Σπ. Κανίνιας μέ πληροφορεῖ ὅτι ὁ ὄρος «ἀποπλανῶ» φέρεται ὡς μετοχή («ἀποπλανηθέντα») στό ἀρθρο 275 τοῦ Ποινικοῦ Νόμου πού ἴσχυσε ἀπό τό 1834 ὡς τό 1950, καθώς καί στά ἀρθρα 279α τοῦ 1911 («ἀποπλανηθείσης») καί 279γ τοῦ 1914 («ἀποπλανᾶ»).

Δέν εἶμαι ὅμως οὔτε ἐγὼ ἐντελῶς ἀθῶος τοῦ παισματος πού ἀποδίδω στόν κ. Saunier. Ἐπιρρασμένος ἀπό τά κείμενα τῶν νεωτέρων ἐξέδωσα στόν «Χρῆστο Μηλιώνη» τό χωρίο 2, 12, 33-2, 13, 1-3 ὡς ἐξῆς: «Ταῦτα ἐφρόνει ὁ Κώστας Μαντάς, ὁ πατήρ τῆς Βασίλως, τήν ὁποῖαν ἐτόλμησε πονηρόν γραῖδιον † ν' ἀποτολήση † μίαν ἡμέραν, ὅπως ρίψη αὐτήν εἰς χεῖρας Τούρκου, ὅστις τήν ἤθελε νά τήν ἔχη εἰς τό χαρέμι του».

Ὁ Γ. Βαλέτας στό *Συμπλήρωμα τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη* καί ἡ Ἔνη Βέη - Σεφερλῆ στήν ἔκδοσή της εἶχαν ἤδη ἀποκαταστήσει τό ὀρθό ν' ἀποπλανήση στή θέση τοῦ ν' ἀποτολήση, πού παρέχει ἡ πρώτη δημοσίευση. Ὁφείλα νά δεχτῶ τή διόρθωση δίχως ἐνδοιασμούς. Ἀντί ὅμως νά τήν εἰσαγάγω στό κείμενο, τήν παρέθεσα ἀπλῶς στό κριτικό ὑπόμνημα καί ἀβασάνιστα χαρακτηρισά ὡς *locum desperatum* τό ν' ἀποτολήση. Καί ὅμως, καθώς θά ἔλεγε ὁ Παπαδιαμάντης, εἶχα διαβάσει πάμπολλες φορές τό ν' ἀποπλανήση στό ἐπίμαχο χωρίο τοῦ «Ἐρωτα-ἤρωα» καί ὅμως, δέν χρειάζεσταν παλαιολογική δεινότης γιά νά σκεφτῶ ὅτι τό μάτι τοῦ τυπογράφου παραπλανήθηκε ἀπό τό προηγούμενο κατά δύο λέξεις ἐτόλμησε καί παροδηγήθηκε στό ἀποτολήση.

Mea culpa. Naί, ἀλλά τότε δέν θά εἶχε δίκαιο ὁ κ. Saunier νά παραπονεθεῖ ὅτι τόν καταδικάζω, ἐνῶ θρίσκομαι καί ἐγὼ ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι;

Ἄναμφισβήτητα τό λάθος μου δέν εἶναι μικρό. Μέ τή διαφορὰ ὅμως ὅτι ἡ δική μου ἀστοχία, πού ὀφειλόταν σέ φιλολογική ἀδράνεια καθόλου μικρότερη ἀπό τοῦ κ. Saunier, δέν ἐκθέτει τόν ἄμωμο Σκιαθίτη. Ἀντίθετα, τό ἐρμηνευτικό σφάλμα τοῦ κ. Saunier ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σέ μεγάλους γκρεμούς: ἂν τό ν' ἀποπλανήση δέν εἶναι ρῆμα «οὐδέτερο», εἴμαστε κατά λογική ἀναγκαιότητα ὑποχρεωμένοι νά δεχτοῦμε ὅτι καί στόν «Χρῆστο Μηλιώνη» τό γραῖδιον θέλησε νά ἀποπλανήσει ἐρωτικά τήν Βασίλω! Ἀλλά τότε δέν διαβάζουμε Παπαδιαμάντη...